

Islamisk teologi och filosofi vid Uppsala universitet

Fakultets- och ämnesperspektiv

MATTIAS MARTINSON & MIKAEL STENMARK

Mattias Martinson är professor i systematisk teologi vid Uppsala universitet.

Mikael Stenmark är professor i religionsfilosofi vid Uppsala universitet.

mattias.martinson@teol.uu.se – mikael.stenmark@teol.uu.se

Studier av islamisk teologi och filosofi är möjligen inte det mest förväntade ämnesområdet vid ett svenskt statligt universitet – och ändå tycks det relativt självklart att i vår tid, med en växande muslimsk minoritet, uppmuntra till ett både kritiskt och konstruktivt studium av islamisk tro och tänkande. Nu är det mer än tio år sedan profilmrådet ”islamisk teologi och filosofi” inrättades vid den teologiska fakulteten, Uppsala universitet, i syfte att fylla en påtaglig religionsvetenskaplig lucka. Vi som skriver den här artikeln är båda professorer vid denna fakultet, i olika religionsvetenskapliga ämnen med filosofisk inriktning. Våra båda ämnen har många av sina intellektuella rötter i den kristna traditionen och våra grundkompetenser är inte formade av islamiskt tänkande, även om intresset för islam stadigt har växt inom våra ämnestraditioner och även i olika grad färgat våra egna forskningsprofiler.

Men vi är också båda professorer som under längre perioder varit dekaner och ytterst ansvariga för den teologiska fakultetens kvalitetsutveckling inom forskning och utbildning, vilket har inneburit en förväntan på att förändra och anpassa våra utbildningar, ämnesinriktningar och kompetenser efter nya tiders behov. Mikael Stenmark, professor i religionsfilosofi, var dekan 2008–2014 och Mattias Martinson, professor i systematisk teologi med livs-
åskådningsforskning, var dekan 2014–2020. Under perioden 2011–2014 var

Martinson dessutom prodekan under Stenmark. Vi var alltså båda involverade i etablerandet av profilmrådet islamisk teologi och filosofi och är alltså delaktiga i dess pågående konsolidering vid den teologiska fakulteten. Därtill har vi båda erfarenheter av att ha skrivit och publicerat böcker, artiklar och tidskriftsnummer som tydligt anknyter till islam och dess roll i ett modernt religionsstudium.

År 2004 publicerade *Svensk Teologisk Kvartalskrift* ett temanummer om teologi och religionsvetenskap där Mattias Martinson bland annat argumenterade för att ”den enskilt viktigaste framtidsfrågan” för en kritiskt arbetande religionsvetenskap är ”att skapa förutsättningar för en breddad religionsvetenskaplig reflektion kring islam”.¹ Det som avsågs var bland annat inkludering av islamisk *teologisk* reflektion inom de metodologiska ramar som tidigare inom universitetsteologin varit mer eller mindre förbehållna kristen tro och lära, nämligen filosofiskt-religionsvetenskapliga studier och systematisk-teologisk reflektion i relation till islamisk tro och tänkande. Något förenklat var grundantagandet att det vid våra västerländska vetenskapliga institutioner sker en mer eller mindre oreflekterad arbetsdelning mellan dem som kallar sig religionsvetare och dem som kallar sig teologer. De senare studerar i regel inte islam, medan de förra studerar islam som främmande objekt, de senare studerar kristen tro som en aktuell lära (oavsett om de är vänligt eller kritisk sinnade mot läran), de förra studerar i regel inte kristen tro. Artikeln förespråkade en vändning bort från en sådan oreflekterad arbetsdelning.²

Mikael Stenmark har upprepade gånger fört fram och försvarat den besläktade idén att religiösa trosföreställningar och bruk bör kunna granskas och diskuteras kritiskt i en öppen debatt, även när det handlar om islam.³ Udden är då riktad såväl mot så kallad *fideism* – som hävdar att bara de som själva representerar en viss tro har rätt och anledning att kritisera den – som mot en *sekularistisk strategi* där man entydigt hävdar att tro och religion inte är värda att ta på intellektuellt allvar.⁴ Ska man ta den religionsvetenskapliga uppgiften på allvar i vårt samhälle måste man kunna ta tag både i problem och möjligheter även i de muslimska trosföreställningarna, och

---

1. Mattias Martinson, ”Nio teser om kritisk religionsvetenskap i dagens Sverige”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 80 (2004), 146–159.

2. För en mer aktuell utläggning av denna problematik, se Mattias Martinson, ”Om postkristen teologi: En inledning”, i Märten Björk, Peter Karlsson & Anna Sjöberg (red.), *Teologi för en postkristen tid*, Stockholm 2022, 16–21.

3. Mikael Stenmark, ”Att filosofiskt studera religioner och livsåskådningar”, i Mikael Stenmark et al. (red.), *Filosofiska metoder i praktiken*, Uppsala 2018, 15–27.

4. Mikael Stenmark, ”Criticizing Religion in a Secular Democratic Society”, i Mia Lövheim & Mikael Stenmark (red.), *A Constructive Critique of Religion: Encounters between Christianity, Islam, and Non-Religion in Secular Societies*, London 2020, 17–31.

man måste successivt arbeta sig bort från en strikt vetenskaplig uppdelning mellan ett normativt-kritiskt teologiskt tänkande och religionsvetenskapligt beskrivande. Kritik mot islamisk tro eller liv är inte liktydigt med ett underminerande av islam, utan snarare ett tecken på erkännande av islams betydelse. Kritiken kan då betraktas som konstruktiv kritik. Därmed måste ett teoretiskt och metodologiskt arbete inledas som diskuterar premisserna för sådan konstruktiv kritik av islamisk lära inom akademien.

Detta var några av utgångspunkterna för det utvecklingsarbete som vi i långt över tio år har medverkat i på fakultets- och ämnesnivå, och som vi nu ska beskriva och diskutera mer detaljerat. Vi har lagt upp den här texten så, att Mikael Stenmark i det första avsnittet översiktligt beskriver de diskussioner, överväganden och praktiska omständigheter som ledde till etableringen av ett profilmråde vid Uppsala universitet med benämningen islamisk teologi och filosofi. Fokus ligger då främst på den teologiska fakultetens agerande i en tid när nya kunskapsbehov hade uppstått och när samverkan med det omgivande samhället krävde nya utbildningar med fokus på islam och islamiskt tänkande. Här ges en inblick i fakultetens strategiska förnyelsearbete under den period Stenmark var dekan.

I de följande avsnitten riktar Mattias Martinson fokus mot det teologiska forskarutbildningsämne som den islamiska teologin och filosofin så småningom knöts ihop med, nämligen systematisk teologi. Här ges dels ett historiskt och teoretiskt sammanhang för den filosofiskt präglade religionsvetenskapen i allmänhet – och den så kallade tros- och livsåskådningsvetenskapen i synnerhet – vid Uppsala universitet från 1970-talet och in i vår tid, dels en kort översikt över det fakultetsarbete som ledde till en ämneskonstruktion där islamisk och kristen teologi gemensamt samlades under beteckningen systematisk teologi, under Martinsons dekanat, dels en reflektion över den islamiska teologins vetenskapliga framtid inom den filosofiskt inriktade religionsvetenskapen och den systematisk-teologiska ämnesramen.

Islamstudier och profilmrådet islamisk teologi och filosofi

Studiet av islam har under lång tid utgjort en väsentlig del av den religionsvetenskapliga forskning som bedrivits vid teologiska fakulteter och religionsvetenskapliga institutioner i Sverige. Vanligen bedrevs denna forskning av religionshistoriker som till exempel Jan Bergman (1933–1999), Jan Hjärpe och David Westerlund, men även inom andra teologiska ämnen, som religionssociologi. För närvarande är det islamexperten Mattias Gardell som innehar Nathan Söderbloms professur i jämförande religionsvetenskap vid Uppsala universitet. Gardell har bedrivit forskning om bland

annat organisationen Nation of Islam och om fenomenet islamofobi.⁵ Under årens lopp har ett stort antal doktorsavhandlingar med fokus på islam försvarats vid den teologiska fakulteten i Uppsala i såväl religionshistoria som andra ämnen, särskilt religionspsykologi och religionssociologi. Om man ser till hela den teologiska fakulteten är det alltså viktigt att betona islamstudiernas självklara närvaro sedan lång tid tillbaka.

Under perioden 2010–2011 påbörjade teologiska fakulteten ett arbete med syfte att utveckla en kompletterande profil till detta befintliga studium av islam, för att bli än mer relevant för det samtida samhället. Detta i enlighet med fakultetens vision om att vara en *modern* teologisk fakultet som värnar om det historiska arvet men också är relevant för det samtida samhället, och därmed är beredd att förändras för att möta nya behov och nya utmaningar. Denna nya profil fick arbetsnamnet ”islamisk teologi och filosofi”.⁶ Fakultetens bedömning var att benämningen ”islamisk teologi” borde användas med tillägget ”filosofi” för att signalera att det också handlar om filosofiska frågor i vid mening, som exempelvis texttolkning, rättsvetenskap och etik.

Som ett led i arbetet med att planera inför utvecklingen av forsknings- och utbildningsprofiler inom detta fält gjorde representanter för teologiska fakulteten (dekanus Mikael Stenmark, professor Mattias Gardell och utbildningsledare Katarina Westerlund) en studieresa till några av de europeiska universitet som redan hade etablerade utbildningar i islamisk teologi. Det visade sig att de olika universitetens strategier för att utforma utbildning inom islamisk teologi skilde sig åt. Vid universitetet i Leiden hade man exempelvis utvecklat ett treårigt grundutbildningsprogram samt en ettårig masterutbildning i islamisk teologi. Universitetet i Leiden är liksom Uppsala universitet ett icke-konfessionellt statligt universitet, vilket gjorde att erfarenheterna därifrån var särskilt intressanta att diskutera vidare.

Det vara framför allt tre faktorer som bidrog till att teologiska fakulteten valde att göra en specifik satsning på islamisk teologi och filosofi. En uppenbar sådan var det stadigt växande antalet svenska muslimer. Antalet muslimer har under de senaste femtio åren ökat dramatiskt i vårt land och i Europa som helhet. Om den kulturella ”hemreligionen” tidigare varit kristendom, har Sverige under de senaste årtiondena fått en till ”hemreligion”, islam. Det betyder inte att andra religioner än kristendom och islam saknar representation eller betydelse i det svenska samhället. Men i fråga om antal utövare och den påverkan dessa religioner har på vårt samhälle och vår kultur blir det särskilt betydelsefullt att stärka kompetensen kring just islam.

---

5. Mattias Gardell, *In the Name of Elijah Muhammad: Louis Farrakhan and the Nation of Islam*, Durham, NC 1996; Mattias Gardell, *Islamofobi*, Stockholm 2010.

6. ”Islamisk teologi och filosofi: Förutsättningar och planering”, TEOLFAK 2011/45.

Utvecklingen innebär också att det finns ett större och växande intresse för islam och studiet av islam bland folk i allmänhet, bland beslutsfattare och inte minst bland svenska muslimer. Det finns alltså ett nytt och utökat behov av forskning och utbildning om islam. Teologiska fakulteten gjorde bedömningen att här finns betydande möjlighet att rekrytera andra grupper av studenter än de vi tidigare nått med vårt kursutbud.

En andra faktor bakom satsningen var vår praxisrelaterade, eller kanske bättre uttryckt, vår avnämrorienterade utbildningsprofil. Teologiska fakulteten har i århundraden gett utbildning (och också bedrivit forskning) som har varit av relevans för Svenska kyrkan. Vi gör det än i dag, men på annat sätt än fakulteten gjorde tidigare när den hade en mer konfessionell prägel. I dag utvecklas kurser av speciell relevans för människor som ska arbeta i trossamfund av olika slag. Detta för att Svenska kyrkans prästkandidater ska kunna läsa en del av sin utbildning vid teologiska fakulteten. Resterande del av utbildningen – den konfessionella delen – läser man därefter i Svenska kyrkans regi. Allt detta ligger i linje med Bolognaprocessens centrala idéer om ökad anställningsbarhet och samverkan med det omgivande samhället.

Mot den här bakgrunden var teologiska fakultetens idé att söka tillgodose det behov som muslimska trossamfund i Sverige antagligen har av akademisk utbildning som är av relevans för deras verksamhet. Kan vi, frågade vi oss, med avseende på islam, utveckla kurser om islam som är analoga med de kurser som Svenska kyrkans prästkandidater vanligen läser hos oss? Alltså kurser som är öppna för alla (de förutsätter överhuvudtaget inte att lärare och studenter är kristna eller muslimer), men som likväl har en särskild relevans för en viss avnämargrupp.

En tredje faktor var vår ”akademisk-ideologiska” hållning *att religion måste tas på intellektuellt och existentiellt allvar* också i ett sekulariserat land som Sverige. Filosofiska och teologiska studier av kristendom har bedrivits länge vid fakulteten (mer om detta i nästa avsnitt), men kunde ett filosofiskt och teologiskt studium av islam bilda en profil som innebar att vår inriktnings-satsning kunde bli unik i landet? Liknande upplägg såg vi när vi reste runt i Europa, exempelvis i Nederländerna och Tyskland. Förenklat kan vi säga att det som skiljer islamologi och klassisk religionshistoria från islamisk teologi och filosofi är att islam inte studeras som en ”främmande” religion utan som ”vår” religion. Det är inte fråga om att inta ett ”vi-och-dem”-perspektiv utan snarare ett ”vi-och-vi”-perspektiv; ambitionen är att förstå en religion inifrån, baserat på dess föreställningar, trosuppfattningar och praktiker, och låta det perspektivet ligga till grund för den teologiska och filosofiska forskningen. Eller annorlunda uttryckt, den akademiska uppgiften handlar inte bara om att beskriva islam och förstå dess roll i samhället utan också

om att förhålla sig kritiskt och konstruktivt till själva innehållet i islam, dess religiösa urkunder, trosinnehåll, etik och rättsliga principer. Det handlar om att ta islam – vare sig vi själva är muslimer eller inte – på intellektuellt och existentiellt allvar och låta denna hållning genomsyra den akademiska forskningen och undervisningen om islam.

Således var det av ett pragmatiskt skäl (den signifikanta ökningen av antalet muslimer i Sverige), ett kompetensmässigt skäl (vår avnämningarorienterade undervisningstradition) och ett akademiskt-ideologiskt skäl (att värna om att religion tas på intellektuellt och existentiellt allvar) som teologiska fakulteten valde att fokusera på islam och låta den nya professuren få en inriktning mot teologi och filosofi, snarare än mot islamologi eller islamstudier. Inriktningen skulle därmed bli ett bra komplement till den tidigare religionshistoriska och religionssociologiska forskning och undervisning vi redan bedrev och fortfarande bedriver kring islam vid fakulteten. Samtidigt skulle inriktningen på profilämnet och professuren göra oss unika i en svensk universitetskontext.

Två detaljer återstod dock, båda av helt avgörande betydelse. För det första: hur skulle vi finansiera nysatsningen? Och, för det andra, hur skulle vi locka någon kompetent kandidat till professuren som var lämplig att ta sig an denna utmanande uppgift? Vi hade ett visst överskott i budgeten men det räckte inte till för att finansiera professuren i sin helhet.

Planeringen av nysatsningen sammanföll emellertid med Uppsala universitets stora kvalitetsutvärdering, som hade till syfte att bedöma kvalitet och potential i all forskning vid universitetet (kallad *Kvalitet och Förnyelse 2011*, förkortad KoF-II). Inom ramen för KoF-II presenterades idén om en professur i islamisk teologi och filosofi för den grupp av forskare (bedömarpanelen) som skulle utvärdera fakultetens forskning. Bedömarpanelen skrev sedan följande i sin sammanfattande utvärderingsrapport:

The initiatives regarding building up Islamic theology in the Faculty are promising. In a situation where the demand for higher academic competence in Islamic theology is needed in Sweden, other Nordic countries and Europe as a whole, the panel finds the initiative regarding Islamic theology in the Faculty promising. Building on both bottom-up and top-down initiatives and in a context of increased collaboration with other institutions in the Nordic countries, the panel strongly recommends this initiative. The importance of such an initiative is also strengthened by the increased focus on Islamic issues – especially on law-related research – in the Impact programme. The panel

recommends initiatives, which might give the faculty a leading role in the field of Islamic theology in the Nordic countries.⁷

Med bedömarpanelens ord i ryggen tog vi kontakt med dåvarande rektor vid Uppsala universitet, Eva Åkesson, och föreslog att en del av de ekonomiska medel som i samband med KoF-11 skulle användas för nysatsningar eller förstärkningar av framstående forskning skulle läggas på en professur i islamisk teologi och filosofi. Det var ingen svår förhandling. Åkesson insåg precis som vi att här fanns en ny spännande och intressant teologisk inriktning, och vi fick ett signifikant ekonomiskt bidrag. Rektors medel tillsammans med vårt egna överskott gjorde det möjligt för oss att utlysa professuren.

En viktig del kvarstod dock för att nysatsningen skulle kunna få långsiktig framgång. Den blivande professorn behövde uppfylla en viss kravbild som inte nödvändigtvis var lätt att uppfylla, då professuren var del av en nysatsning. Vederbörande skulle (1) ha en genuin förståelse av och vara förankrad i en muslimsk tradition, (2) vara en forskare som hade goda vetenskapliga meriter och uppfyllde de krav som ställs för godtagbar forskning och undervisning vid ett modernt västerländskt universitet och helst också (3) kunna svenska och förstå det svenska samhällets uppbyggnad och kulturella särdrag.

Det fanns inte många kandidater som uppfyllde denna kravbild, men vi hittade en person, en idéhistoriker vid Umeå universitet, professor Mohammad Fazlhashemi. I egenskap av dekanus tog Stenmark kontakt med honom och frågade om han var intresserad av att söka denna professur om den skulle utlysas. Till fakultetens stora glädje var Fazlhashemi intresserad och de tre sakkunniga gjorde samma bedömning som vi, att han var den mest lämpliga kandidaten.

Som redan nämnts inrättades islamisk teologi och filosofi initialt inte som ett nytt forskarutbildningsämne, utan som ett profilmråde med en ansvarig professor. Det innebar att doktorander med denna profil antogs i något av de redan befintliga forskarutbildningsämnena. Vår avsikt var dock att när resurser och behov förelåg omvandla islamisk teologi och filosofi till ett eget forskarutbildningsämne och inrätta en utbildning med fyra kärnämnen: exegetik, rättsvetenskap, teologi och filosofi/etik. Utbildningen startade rent konkret med att fyra kurser inom dessa fyra ämnen skapades: Koranvetenskap, Introduktion till islamisk rättsvetenskap, Sufism – en introduktion till den islamiska mystiken och Modern islamisk politisk filosofi.

---

7. Joseph Nordgren et al. (red.), *Quality and Renewal 2011: An Overall Evaluation of Research at Uppsala University 2010/2011*, Uppsala 2011, 258.

Utvecklingen vid fakulteten kom sedan att ta en något annorlunda gestalt, och efter omläggningen av programverksamheten vid teologiska institutionen blev den islamiska teologin en av två möjliga inriktningar på det nya så kallade Teologprogrammet. Innehållet i de fyra nämnda kurserna utgör fortfarande en väsentlig del för denna inriktning kallad Islam i historia och nutid.

Filosofisk religionsvetenskap i förändring, 1975–2012

Om fokus hittills har legat på den teologiska fakultetens utveckling och behovet av en breddning av studiet av islam inom religionsvetenskapen, ska vi nu rikta blicken mot det utbildningsområde och det forskarutbildningsämne vid den teologiska fakulteten i Uppsala som efterhand har kommit att bli huvudsaklig sakägare av satsningen på islamisk teologi och filosofi. Det handlar om det filosofiskt präglade forskarutbildningsämnet systematisk teologi, som paradoxalt nog kanske är det ämne som traditionellt sett har haft allra starkast fokus på *kristen* tro och lära. Den systematiska teologins kristna fokus är internationellt etablerat och fortfarande påtagligt vid de flesta nutida teologiska utbildningscentra, även vid sådana som i övrigt anser sig vara sekulära eller konfessionellt neutrala.

Hur kan då den islamiska teologin passa in just i den systematiska teologins forskningssammanhang? Redan på 1970-talet skedde en väsentlig breddning av det som vid fakulteten i Uppsala i dag kallas filosofiskt inriktad religionsvetenskap (etik, religionsfilosofi och systematisk teologi). Denna breddning signalerade en tydlig medvetenhet om problemen med den traditionella relationen mellan teologisk forskning och etablerad kristen tro, vilka Ingemar Hedenius (1908–1982) och andra hade identifierat och på ett kraftfullt sätt kritiserat under 1950- och 1960-talen.⁸

Före 1975 bedrevs den filosofiska och systematiska teologin vid Uppsala universitet dels inom ämnet dogmatik med symbolik (underförstått var det den kristna dogmatiken och symboliken man utforskade), dels inom ämnet etik med religionsfilosofi, som även detta hade en klar tendens mot kristen tradition. Etiken och religionsfilosofin kom så småningom successivt att bilda egna forskarutbildningsämnen med viss distans till den äldre kristna dogmatiken, medan ämnet dogmatik med symbolik år 1975 gavs ett helt nytt namn, tros- och livsåskådningsvetenskap. Detta namn signalerade en tydlig metodologisk och materialmässig nyansats, vilket i sin tur ställde ämnet i tydligare samklang med de nya ämneskonstruktionerna etik respektive religionsfilosofi.

---

8. Se samlingsvolymen Ingemar Hedenius, *Tro och livsåskådning*, 4:e uppl., Stockholm 1964.

Det etablerade systematiska och filosofiska studiet av kristen trosåskådning och etik kompletterades nu även med en inriktning som uppmärksammade livsåskådningar som var allmänt spridda i det sekulära samhället, men som inte kunde identifieras med de kristna traditionerna.⁹ Vidare tog man avstånd från många av den traditionella kristna dogmatikens metoder för att hitta nya ingångar också till studiet av kristen tro och kristet tänkande.¹⁰ Utvecklingen svarade bland annat mot ett behov av förnyade forskningsansatser som kunde motsvara de nya kunskapskrav som exempelvis den nya läroplanen i ungdomsskolan ställde upp och som i sin tur var effekten av en lång period av omvärdering av hur man i en sekulär kontext bäst närmar sig religiös övertygelse och tro.

När Anders Jeffner 1976 tillträdde professuren i det ämne som då redan hade bytt namn till tros- och livsåskådningsvetenskap innebar det alltså en tydlig breddning av synen på vilket material som är relevant för teologisk reflektion; nya typer av texter inkluderades. I detta skede lanserades också det som i förlängningen skulle kallas empirisk livsåskådningsforskning, vilket var ett sätt att komplettera de traditionella teologiska och religionsfilosofiska textmaterialen med empiriskt material, vilket i sin tur krävde ny metodutveckling. För att kunna komma åt en bredd av trosföreställningar och livsåskådningar hos människor i allmänhet räckte det inte att studera de traditionella källorna, man behövde samla in material genom intervjuer och enkäter för att få tag i människors livsåskådningar bortom de definierade trostraditionerna.¹¹ Carl Reinhold Bråkenhielm utnämndes 1990 till professor i empirisk livsåskådningsforskning och efter Anders Jeffners pensionering 1999 ansvarade han från den positionen för ämnet tros- och livsåskådningsvetenskap i ett dryg decennium.

Denna korta historiska tillbakablick är viktig att ha med sig för att förstå den senare ämnesutvecklingen vid den teologiska fakulteten i Uppsala, som på flera sätt skiljer sig från utvecklingen vid andra lärosäten i Norden. Utvecklingen i Uppsala ledsagades, inte minst i efterklngen från Hedenius starka kristendoms- och teologikritiska röst, av en grundmurad misstänksamhet mot en alltför stabil förankring av den akademiska teologin i en kristen teologisk tradition, och kanske framför allt i en traditionell förståelse av hur man ska närma sig denna tradition vetenskapligt.

---

9. Anders Jeffner, *Livsåskådningsforskning: Förslag och diskussion mot bakgrund av erfarenheter från projektarbetet*, Uppsala 1973.

10. Se särskilt Anders Jeffner, *Kriterier i kristen troslära: En principiell undersökning av nutida protestantisk dogmatik inom tyskt språkområde*, Uppsala 1976.

11. Se vidare Mattias Martinson, "Livsåskådningsforskning och systematisk teologi", i Carl Reinhold Bråkenhielm, Maria Essunger & Katarina Westerlund (red.), *Livet enligt människan: Om livsåskådningsforskning*, Nora 2013, 179–204.

Av olika skäl kom ämnet tros- och livsåskådningsvetenskap år 2005 att byta namn på nytt, nu till systematisk teologi med livsåskådningsforskning.¹² Mycket hade hänt under de trettio år som kom att etablera en modernare och mer vetenskapsteoretiskt säker förståelse av vad som skiljer teologi vid ett sekulärt universitet från kyrklig teologi. Samtidigt hade det otympliga namnet tros- och livsåskådningsvetenskap haft svårt att etablera sig utanför Sveriges gränser. Den ämnesträdion som professuren representerade kallas internationellt oftast för dogmatik, systematisk teologi eller konstruktiv teologi. En anpassning till internationell nomenklatur föreföll rimlig, samtidigt som man betonade den allmänna livsåskådningsforskningens (inklusive den empiriska livsåskådningsforskningens) fortsatta relevans i ett samhälle där kristen tro inte längre dominerar på samma sätt som tidigare.

Vad som emellertid inte blir tydligt när man talar om ”allmän livsåskådningsforskning” är den ovan beskrivna förskjutningen av det religiösa landskapet i Sverige som ägt rum sedan mitten av 1970-talet och som har kulminerat i våra dagar, alltså islams allt starkare närvaro i samhället och i debatten om religiös tro. Om tros- och livsåskådningsvetenskapen ville fånga den sekulära livsåskådningsmässiga utvecklingen efter den kristna trons dominans i kultur och samhälle, fanns det nu som vi redan har sett ett utökad behov av kompetens att diskutera muslimers tro utifrån filosofiska och systematiska principer.

Detta kunde man dock inte göra utan att samtidigt på nytt erkänna det kristna arvets dominans också i den akademiska teologins sammanhang. Genom att kritiskt diskutera vår tid som en postkristen tid kunde forskarna i ämnet systematisk teologi med livsåskådningsforskning komma åt det faktum att kristen tro för många förlorat sin trovärdighet och aktualitet (det sekulära tillståndet), samtidigt som kristen tro och kultur likväl har en fortsatt dominerande roll som man inte utan vidare kan bortse från när man diskuterar teologi.¹³ Sverige är fortfarande i många avseenden ett exempel på en protestantisk kristen kultur, vilket får konsekvenser både när man talar om det sekulära och om andra religioner än protestantisk kristendom. En

---

12. Ett mycket praktiskt skäl till detta var att tros- och livsåskådningsvetenskap i Uppsala var namnet både på ett forskarutbildningsämne och ett så kallat huvudområde i grundutbildningen. I huvudområdet ingick de lärare som var forskningsmässigt knutna till etik, religionsfilosofi och tros- och livsåskådningsvetenskap, och dessa bildade ett områdeskollegium kallat tros- och livsåskådningsvetenskap. Detta var i hög grad förvirrande. Vid Lunds universitet hade man samma huvudområdesbeteckning som i Uppsala, tros- och livsåskådningsvetenskap, men de ämnen som samlades där kallades etik, religionsfilosofi och systematisk teologi. Namnbytet i Uppsala kan därför ses som en anpassning till en mer gångbar nationell nomenklatur. Från och med 2020 ändrades huvudområdesstrukturen i Uppsala och inom det traditionella verksamhetsområdet religionsvetenskap och teologi finns det nu endast ett huvudområde, benämnt religionsvetenskap.

13. Mattias Martinson, *Postkristen teologi: Experiment och tydningsförsök*, Göteborg 2007.

absolut sekulär kultur är svår att föreställa sig. Livsåskådningsdebatter och ställningstaganden i olika trosfrågor sker i stället i ständig förhandling med ett gammalt och genomgripande religiöst arv, oavsett om de är kritiska mot detta arv, önskar försvara det eller vill förnya det.

I vissa (men långt ifrån alla) avseenden är det också den kristna traditionen som själv har drivit fram den västerländska sekulariseringen, vilket många tänkare i den politisk-teologiska teoritraditionen har påpekat, om än med olika syften. Under åren efter ämnets namnbyte till systematisk teologi med livsåskådningsforskning kom ett intensivt arbete inom forskningen att ske utifrån dessa premisser. Den postkristna teologiska utgångspunkten etablerades inte som ett värn mot kristet teologiskt inflytande. Det var snarare en markering mot ett *oreflekterat* kristet inflytande som inte tog hänsyn till att den kristna tron i sitt komplicerade möte med den sekulära och pluralistiska kulturen samtidigt dominerar vår kultur på sätt som måste diskuteras från flera håll. Mattias Martinson tog ledarskap för denna teologiska profil och utnämndes 2010 till ämnesföreträdare för systematisk teologi med livsåskådningsforskning.

Från proflämne till systematisk teologi, 2012–2022

Som vi redan har påpekat ovan har studiet av islam inom ramen för en västerländsk sekularitet oftast inneburit att man studerat någonting ”annat än” den ”egna” traditionen, och detta trots forskningens icke-konfessionella utgångspunkter. Det kan låta fullständigt paradoxalt att ett sekulärt studium av religion samtidigt opererar med en underliggande förutsättning kring det ”egna” och ”andras” religion, men så har det *de facto* sett ut. Många forskare med i övrigt olika utgångspunkter har visat att den moderna religionsvetenskapen i sig är tätt sammanflätad med den koloniala kristna utvecklingen under moderniteten, och även om den inte längre står i kristendomens direkta tjänst är den inte heller religiöst neutral i någon enkel mening.¹⁴

Detta avspeglar sig mycket tydligt just i det faktum som redan berörts ovan: att forskare vid religionsvetenskapliga fakulteter och institutioner inte har odlat ett kritiskt och konstruktivt förhållningsätt till det intellektuella innehållet i exempelvis islamisk tro och teologi. Medan man haft stort kritiskt och konstruktivt fokus just på det intellektuella innehållet i kristen tro och teologi har islam av hävd studerats deskriptivt. Det är alltså inte så enkelt som att man bara kan bredda det systematiska studiet att inkludera ytterligare ett nytt material – en ny trostradition och ny trosåskådnings – utan man måste även argumentera för behovet av en metodologisk nyansats

---

14. Ett standardverk på området är Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*, Chicago 2005.

som tar hänsyn till de olika forskningsfältens historiska framväxt och roller i en tidigare relativt entydig kristen miljö. Som vi hävdade inledningsvis måste man alltså *successivt* arbeta sig bort från en arbetsdelning mellan de som arbetar deskriptivt med islam som historiskt eller empiriskt objekt (islamologer, religionshistoriker, religionssociologer) och de som arbetar med kristen tro som intellektuell utmaning (teologer, religionsfilosofer, etiker). I en situation där islams närvaro i samhälle och kultur ökar måste man bejaka en kritisk teologisk debatt även kring islams intellektuella innehåll.

Att diskussionen om religionsvetenskapens förändrade roll i relation till islam bröt fram just i början av 2000-talet har vi tidigare förknippat med det ökande antalet muslimska troende i Sverige, det är den stora faktorn. Men givetvis har en del också att göra med den negativa globala uppmärksamhet som islam fick i samband med terrordåden den 11 september 2001 och en rad händelser därefter. Frågan om hur man skiljer mellan islamisk trostradition och islamistisk ideologi ställdes om och om igen, men det fanns få *teologiska* experter att konsultera, och bristen på en sansad debatt om trons integritet visavi olika uttolkningar och ideologiska tillämpningar blev tydlig. Givetvis trädde muslimer fram till sin tros försvar i skarp kritik mot den islamistiska terrorn, men avsaknaden av en bredare akademisk-teologisk diskussion om islamisk teologi var ändå påtaglig i hela västvärlden.

Debatten om islams roll i ett sekulariserat postkristet samhälle har sedan dess fortsatt i olika sammanhang, som efter *Jyllands-Postens* publiceringar av Muhammedkarikatyrer 2005, Lars Vilks (1946–2021) rondellhund 2006 och attentatet mot *Charlie Hebdo's* redaktion i Paris 2015. Den sekularistiska religionskritiska diskursen har också förändrats under de senaste decennierna. Det har blivit tydligt att många som tidigare kunde rikta en oförblommerad kritik mot vad man i allmänhet uppfattade som religiösa vidskepelse senare har uttryckt en viss tvekan mot att likställa kritiken mot olika religioner. Islam har då ibland utmålats som ett större hot mot västerländska värden än den mer bekanta och inhemska kristna tron, och även religionskritiken har i vissa fall antagit en olustig islamofobisk karaktär. Också den allt starkare politiska framgångsvågen för extremhögern och radikalnationalismen i vår tid har frammanat en nedgörande islamkritik, där kristendomen ofta används som ”vår” religion i jämförelse med ”de andras” hotfulla religion.¹⁵

I denna situation framträder ett allt starkare behov av en intellektuellt sansad och eftertänksam debatt om islam. Det som vid teologiska fakulteten i Uppsala skedde inom ramen för den ovan redovisade etableringen av profilmänet ”islamisk teologi och filosofi” är alltså att betrakta som ett

---

15. Dessa och andra fenomen och rörelser inom den politiska och religionskritiska diskursen diskuteras i Mattias Martinson, *Populism, sekularism, xenofobi: En essä om religionsdebatten*, Malmö 2017.

ambitiöst svar på detta behov. Profilämniskonstruktionen från 2012 och framåt har redan beskrivits ovan, och som också har nämnts: intentionen var inte att den skulle förbli en profil. Som sådan kunde den inte helt tillfredsställa behovet av en samlad forskningsmiljö för islamisk teologisk reflektion, vilket innebar att den – inom ramen för en bredare omstöpning av forskarutbildningsämnena vid teologiska fakulteten i Uppsala, vilken pågick mellan 2016 och 2020 – kom att inlemmas i en ny ämneskonstruktion med två inriktningar.

Det tidigare beskrivna forskarutbildningsämnet systematisk teologi med livsåskådningsforskning förvandlades till en inriktning inom ett nytt ämne som rätt och slätt kallades systematisk teologi, medan profillämnets islamisk teologi och filosofi blev den andra inriktningen i samma ämneskonstruktion. I den uppdaterade nomenklatur som fakulteten antog efter 2020 heter alltså ämnet systematisk teologi, och det har två inriktningar, nämligen livsåskådningsforskning och kristen teologi respektive islamisk teologi. Eftersom det inom den systematiska teologin i dag är helt naturligt att i en bred mening bedriva filosofiska studier av en mängd livsåskådningar och trosföreställningar ansågs inte längre tillägget ”filosofi” behövas i namnet på den andra ämnesinriktningen. Mattias Martinson blev ämnesföreträdare med ansvar för den förstnämnda inriktningen, medan Mohammad Fazlhashemi utnämndes till ämnesföreträdare med ansvar för inriktningen mot islamisk teologi. Forskarutbildningsämnets allmänna studieplan stipulerade nu ett kursinnehåll som innebar att alla doktorander, oavsett inriktning, får ett kursinnehåll som åtminstone delvis speglar båda inriktningarna i den nya ämneskonstellationen.

I samma skede som det nya ämnet systematisk teologi etablerades kom den tidigare nämnda empiriska livsåskådningsforskningen, som varit en del av ämnet systematisk teologi med livsåskådningsforskning, att hänvisas till en annan ny ämneskonstruktion som i dag heter religionsbeteendevetenskap och praktisk teologi. Här samlades religionsbeteendevetenskaperna med empirisk livsåskådningsforskning, religionsdidaktik och praktisk teologi. Detta innebar att det idéhistoriska och filosofiska fokuset inom den systematiska teologin stärktes, medan empirisk livsåskådningsforskning fick ett bredare vetenskapligt sammanhang för sin metodologiska inriktning.

Rent praktiskt valde vi inom det nya ämnet systematisk teologi att betrakta de två inriktningarna som en formell förutsättning för forskarutbildningen, i antagningshänseende och i fråga om det innehåll som stipuleras av studieplanen, medan vi i det vardagliga arbetet betraktade ämnet som ett enda och odelat. Därför samlas alla de lärare, studenter och forskare som är specifikt knutna till systematisk teologi varje vecka för ett gemensamt

högre seminarium där båda inriktningarna är lika aktiva. Man skulle kunna tycka att specialseminarier för de olika inriktningarna vore att föredra, med tanke på att det trots allt råder en stor brist på överlapp i kunskap mellan forskare och lärare i islamisk teologi och forskare och lärare som undervisar i livsåskådningsforskning och kristen teologi. Ibland kan sådana vara motiverade, men själva poängen med den nya ämneskonstruktionen var ju från början att påverka forskningen i en riktning där båda kompetenserna så småningom kan befrukta varandra och att en ny gemensam kompetens kan växa fram successivt. En mer genomgripande inkludering av islamisk teologi i en akademisk tradition som så länge stått i dialog med kristen teologi och kyrkohistoria sker inte över en natt och inte heller över ett par år. Därför är den nya ämneskonstruktionen ett unikt framtidsbygge som vi hoppas markant kan stärka religionsvetenskapen i Sverige över tid.

Redan under 2020 påbörjade de seniora kollegorna i ämnet därför att ta fram en ny lärobok för grundstudenter. Boken publicerades i slutet av 2021 och heter *Systematiska studier av kristen och muslimsk tro*.¹⁶ Den är ett första försök att beskriva förutsättningarna för ett systematiskt teologistudium som inkluderar såväl livsåskådningsforskning och kristen teologi som islamisk teologi och filosofi, men utan att försöka pressa ihop inriktningarna i någon form av vetenskaplig syntes som det ännu inte finns fog för. Boken är i så måtto ett modest försök att med vissa gemensamma utgångspunkter beskriva de olika traditionerna och forskningsinriktningarna. Tanken med boken var alltså inte att ge sken av att det finns en färdigutvecklad förståelse av vad som händer när man i Nordeuropa börjar bedriva systematisk-teologisk forskning och undervisning utifrån ett islamiskt perspektiv, tanken var att snabbt få fram en text som kan bilda kunskapsmässig utgångspunkt för en undervisning som i sin tur kan leda fram mot en fördjupad vetenskaplig förståelse av ämnets olika inriktningar och deras sammanhang.

Flera doktorander med profil mot islamisk teologi och filosofi antogs under åren fram till 2020, men då med placering i olika forskarutbildningsämnen. Först ut av alla att disputerat var Tobias Andersson, som var antagen i systematisk teologi med inriktning mot islamisk teologi. I september 2022 försvarade han sin avhandling *Kommentar till Sanusi*.¹⁷

Andersson kommenterade strax efter sin disputation de vetenskapliga följdverkningarna av att islam i dag blivit en alltmer betydelsefull kraft i västvärlden: "Man vill inte längre bara beskriva islamiska idéer och utgångspunkter, utan bjuda in muslimska teologer för en diskussion där man

---

16. Mohammad Fazlhashemi & Mattias Martinson (red.), *Systematiska studier av kristen och muslimsk tro: En introduktion*, Malmö 2021.

17. Tobias Andersson, *Kommentar till Sanusi: En systematisk studie i islamisk teologi*, Uppsala 2022.

granskar, bedömer och tar ställning.”¹⁸ En sådan utveckling inom akademien är givetvis fortsatt kontroversiell i en tid där islam och kristendom ofta ställs hätskt mot varandra som representanter för helt olika kulturella ordningar. Samtidigt finns det motkrafter som inte heller vill erkänna att det finns skillnader och konfliktytor. Andersson benämner detta dubbla problem och antyder hur en vetenskaplig utveckling mot fördjupad kritisk förståelse bör förstås:

Det finns en tendens att antingen framställa islam och kristendom som så väsensskilda att de inte kan tala med varandra, eller att tvärtom mena att de säger samma sak. Båda synsätten gör samtalet ointressant. Jag brukar betona balansen. Man ska vara medveten om skillnaderna men samtidigt inse att vi har så mycket gemensamt att samtalet mellan de två traditionerna är lättare än vad man kanske tror.¹⁹

Andersson blir i någon mening en pionjär för den nya verksamheten inom systematisk teologi, eftersom han blev den första disputerade forskaren inom den nya inriktningen. Det innebär att han som forskare med inriktning mot islamisk teologi är den förste att formas vetenskapligt i ett sammanhang där man måste formulera sig kring islamisk teologi i ständig närkamp med en pågående kritiskt-konstruktiv diskussion kring kristen teologi och västerländsk religionskritik. Hans lyckade disputation är också ett slags efterlängtat kvitto på att teologiska fakultetens satsningar burit frukt.

Var vi står nu? En avslutande utblick

Islamstudier har som redan påpekats en lång historia inom religionsvetenskapen och den nya profil och ämneskonstruktion som nu har beskrivits får inte uppfattas som ett försök att stänga in islamstudierna i en snäv ämneskonception. Snarare är det ett försök att ge plats åt islamisk teologi i ett traditionellt teologiskt sammanhang där man haft idéhistoria, lärotexter och hermeneutiska metoder i fokus, det vill säga att ge plats åt islamstudier i ett sammanhang där den inte haft någon naturlig hemvist tidigare. Men islam studeras givetvis bredare än så. Inom religionsfilosofi och etik finns en fullständigt naturlig plats för den islamiska filosofin och teologin, och för den som studerar vilka avhandlingar som kommit ut de senaste decennierna framstår det som helt självklart att islam är ett viktigt område för många av den teologiska fakultetens miljöer. Så ska det också förbli.

---

¹⁸. Kristina Lindh, ”Kristendom och islam: Vad är tydligast – likheterna eller skillnaderna?”, *Kyrkans Tidning*, 28 november 2022, <https://www.kyrkanstidning.se/teologi/fordjupat-samtal-om-islam-kraver-mer-kunskap>.

¹⁹. Lindh, ”Kristendom och islam”.

Den utmaning fakulteten gemensamt står inför är att bredda studiet av islam inom flera discipliner samtidigt som man arbetar fram en metodologisk säkerhet kring nya frågeställningar i discipliner där det inte finns några riktigt tydliga exempel att falla tillbaka på. Vi vill dock inte låta påskina att det systematiska och filosofiska förhållningssättet till islam inte har funnits tidigare. Globalt sett finns det mängder av universitet och lärocentra som erbjuder sådan kunskap. Problemet i Europa är att universitetstraditionerna i sig själva har djupa rötter i den kristna kyrkohistorien. Det finns i vår tradition en inbyggd spänning mellan ambitionen att etablera en konstruktiv och kritisk forskning kring islam och den lärdomskontext i vilken vi befinner oss. Det är mot den bakgrunden man kan säga att det finns relativt få exempel att falla tillbaka på.

I ett temanummer om islamisk teologi i den nordiska teologiska tidskriften *Studia Theologica* har den norske teologen Oddbjørn Leirvik lanserat begreppet ”islamisk universitetsteologi”, där universitetsteologi sätts in i den nordiska lutherska traditionen från reformationen och framåt. Leirvik lanserar alltså idén om en islamisk universitetsteologi i syfte att ringa in den särskilda nordiska lärdomskontext som behöver synliggöras för att ett bredat studium av islam ska kunna utvecklas på de vetenskapliga premisser som gällt och fortfarande delvis gäller i den nordiska akademiska teologitraditionen. Genom detta, och i dialog med islamologen Olivier Roy, synliggör han också en process av formande (*formatting*) av en ny islamisk diskurs. Leirvik anser i artikeln att “the interesting question is of course what actually happens with Islamic theology in a formatting process in which Islamic theology orients itself towards *universitas* and the triple public of the faith communities, the academy and general society”.²⁰

Det bär för långt att följa Leirviks intressanta resonemang vidare, men han ser framför sig en ömsesidig utvecklingstendens där islamstudierna visserligen kan uppfattas som indragna i en sorts ”protestantifiering”, samtidigt som reella förutsättningar skapas för en mer genuint pluralistisk utveckling bort från en protestantisk hegemoni, där komparativ teologi ingår som ett naturligt inslag i många fler situationer än vad som normalt varit fallet. Leirviks artikel är läsvärd och den dokumenterar en bredare nordeuropeisk rörelse som vi som är verksamma vid Uppsala universitet är en del av. Det utvecklingsarbete vi har beskrivit i den här artikeln har *de facto* bedrivits i nära dialog med besläktade satsningar i exempelvis Köpenhamn, Oslo och Helsingfors, och det är vår övertygelse att samverkan mellan lärosäten både

---

20. Oddbjørn Leirvik, ”Islamic University Theology”, *Studia Theologica: Nordic Journal of Theology* 70 (2016), 131, <https://doi.org/10.1080/0039338X.2016.1253258>.

nationellt och internationellt krävs för att satsningar av det slag vi beskrivit ska mogna och bära god frukt också på längre sikt. ▲

SUMMARY

This article describes the development that led to the appointment of a professor in Islamic Theology and Philosophy at the Faculty of Theology, Uppsala University, and, at a later stage, to a renewed understanding of Systematic Theology, with two orientations: (1) Worldview Studies and Christian Theology and (2) Islamic Theology. The point of departure is earlier theoretical and methodological considerations by the authors concerning Islamic theology in a contemporary Nordic university setting. Mikael Stenmark was later to become the Dean of the Faculty of Theology, between 2008 and 2014, and during that period new courses in Islamic Theology and Philosophy were designed and Professor Mohammad Fazlhashemi was hired to lead the development of Islamic Theology and Philosophy. This is described in the first section of the article. In the following sections, the academic discipline in which Islamic Theology later was to be integrated, Systematic Theology, is described historically and theoretically in view of the broader work with rethinking the disciplinary structure of the Faculty of Theology during the period when Mattias Martinson was Dean, between 2014 and 2020. The article concludes with a reflection on the current situation and an outlook towards the challenges that a commitment to Islamic Theology entails at a Northern European state university.